

KORNKNARR OCH SMÅFLÄCKIG SUMPHÖNA I NORD-ÖSTRA SKÅNE - TILLFÄLLIGA GÄSTER ELLER HÄCKFÅGLAR?

Kaj Svahn

Ljumma, vindstilla kvällar i slutet av maj varje år ger sig nordöstra Skånes fågelskådare ut i markerna i hopp om att få höra några av de mest mystiska och okända rösterna i fågelkören, de så kallade "nattsångarna". Till nattsångarna räknas arter som vass- och flodsångare, nattskärria, småfläckig sumphöna, vaktel och kornknarr. Dessa arter har alltid legat mig som växt upp i nordöstra Skånes fantastiska natur särskilt varmt om hjärtat, det är lika spännande och oförutsägbart varje gång man ger sig ut. Vissa nätter hör man alls ingenting trots att förutsättningar till synes är perfekta, medan andra blåsiga och molniga nätter ibland kan ge god utdelning. Nattsångarlyssning kräver känsla, koncentration och tålmod på ett alldeles speciellt vis, och nästan alltid är det mödan värt att ge sig ut även ifall utdelningen inte blir den man tänkt sig från början.

Kring månadskiftet juli/augusti 2001 befann jag mig som brukligt vid Falsterbo fågelstation och njöt några soliga sommarveckor med ringmärkning innan skolstarten. Då träffade jag för första gången Peter Olsson, doktor i biokemi och verksam bl.a. vid Lunds Universitet. Han var i färd med att ringmärka kentska tärnor nattetid längs Falsterbos stränder, och jag hakade givetvis på så mycket som det var möjligt i denna spännande nattliga aktivitet. Senare följde jag med Peter på andra mer eller mindre galna ringmärkningsprojekt, oftast genomförda i nattens mörker i mer eller mindre besvärliga miljöer (såsom iskalla vinterforsar och blåsiga havsstränder). Peter höll sedan några år tillbaka med ringmärkning av kornknarr och småfläckig sumphöna i Skåne för att utreda ifall dessa arter faktiskt hade en häckpopulation i Skåne eller om fåglarna som observeras här bara

är "felflugna individer" som spelar förgäves somrarna igenom. Detta var en fråga som jag aldrig tänkt på tidigare, men som i högsta grad kändes relevant varför jag ville fortsätta med denna undersökning. Med anledning av detta ansökte jag hösten 2005 om och fick medel från Erik Schönbecks fond till att anskaffa nödvändig utrustning för att tillsammans med Peter och Olof Jönsson fortsätta undersökningen i nordöstra Skåne. Denna text kan ses som ett slags delrapport om vad vi gjort och kommit fram till. Arbetet med kornknarrarna i nordöstra Skåne beräknas pågå ett antal år till innan en slutgiltig rapport kan avläggas.

Inledningsvis kan även nämnas att småfläckig sumphöna som också var en av målarterna för vårt arbete har diskvalificerats eftersom den blivit så pass ovanlig i nordöstra Skåne. Arten har alltid

varierat kraftigt i antal från år till år och just nu är den närmast att betrakta som en raritet trots att Kristianstads vattenrike erbjuder fantastiska miljöer för arten i fråga. Det finns således inte tillräcklig grund att misstänka att det finns en häckpopulation av småfläckig sumphöna i nordöstra Skåne, även om det är helt omöjligt att veta säkert.

Frageställning

Har kornknarren och den småfläckiga sumphönan årligen häckande populationer i nordöstra Skåne? Dessa två arter för en extremt anonym tillvaro i våra marker. Vi vet otillfredsställande lite om deras leverne och det enda vi egentligen märker av deras existens är hanarnas allt annat än diskreta spellåten nattetid mellan april och augusti. Det skulle förvisso kunna vara så att båda arterna reproducerar sig i området utan att vi har en aning om det. Det kan också vara så att vi endast får hit fåglar med s.k. förlängd flyttning. De båda arternas huvudsakliga utbredningsområden ligger öster om oss, och åtminstone för kornknarrens del är det tydligt att det kommer fler till oss ifall det ligger varma vindar från ostsektorn och trycker på under en period i mitten av maj när de anländer till sina häckningsområden. Den småfläckiga anländer tidigare, ofta redan i april, och det är svårare att utläsa några väderrelaterade mönster i dess uppträdande.

Skulle man kunna tänka sig att vi får hit yngre hanar som inte är så framgångsrika i de goda reviren nere i Polen och i Baltikum och därför tvingas ut i populationens randområden? Och sitter dessa i så fall och spelar desperat utan utsikter att hitta en partner medan de äldre dominanta hanarna väljer och

vrakar mellan villiga honor på andra sidan Östersjön? För att kunna bevara och skydda det ovanliga och spännande inslag som dessa nattliga röster utgör i vår ände av världen behöver vi känna till mer om dem.

Tillvägagångsätt

Hur ska man då gå till väga för att få en närmre inblick i två så extremt skygga och diskreta arters liv och leverne? Jo, ifall man fångar in och ringmärker spelande individer under ett antal år i följd så kan man avgöra ifall det är samma individer som kommer tillbaks år efter år vilket indikerar att det faktiskt handlar om en livskraftig population som är så pass framgångsrik att det lönar sig för dem att återkomma till samma lokal mer än en gång. Visar det sig däremot vara olika individer mellan olika år verkar det troligare att det handlar just om felflugna fåglar som spelar utan framgång och därför inte har anledning att återkomma.

Sagt och gjort. Båda arterna måste fångas nattetid (eftersom det endast är då man kan lokalisera dem) och det innebär ett äventyr varje gång, särskilt när det handlar om sumphönsen. Dessa dväljs nämligen i en för oss människor extremt ogästvänlig miljö. Det handlar oftast om riktigt blöta, (inte fuktiga utan dyngsura), starmader i sjökanter eller motsvarande. Att ge sig ut på gungflyn med omgivande dynga av okänt antal meters djup mitt i natten är ett riskfyllt företag. Inte bara sjunker man allt som oftast ner till brösthöjd i dyngan men man måste också ha i åtanke att det är ganska många fåglar som häckar i denna miljö vid just denna tid. Extrem försiktighet måste således iakttas och ofta är det ett tidsödande och

svettigt projekt. När man väl kommit sumphönan nära, utan att störa andra häckande fåglar, och funnit ett lämpligt ställe att sätta sig ner på kommer nästa utmaning. Nästan alla sumphöns svarar direkt på en bandspelare som spelar upp en artificiell rival, åtminstone om man kommit den tillräckligt nära. Långt ifrån alla väljer dock att gå till attack. Många gånger slutar alla ansträngningar med fiasko och man återvänder tomhänt, om än med stärkt benmuskulatur. Somliga sumphöns däremot attackerar bandspelaren direkt, de kommer springande när man minst anar det och befinner sig plötsligt framme vid ens knä, ibland till och med uppe i knäet. Då gäller det att vara snabb i vändningarna, blända densamme med en ficklampa och fånga den med handen. När fågeln

väl är infångad görs processen mycket kort, fågeln ringmärks vägs mäts och efter någon minut återfår den sin frihet. Infångandet innebär givetvis en störning för fågeln mitt i spel- och eventuellt häckningsbestyren, och det är inte utan att man tänker efter både en och två innan man ger sig ut på något sånt här. Vi har dock till vår stora glädje märkt att alla fåglar sätter igång att spela igen bara några minuter efter frisläppandet samt att spelande fåglar finns kvar på lokalen även påföljande natt. Sedan vi noterat detta har vi vågat fortsätta med det "övergrepp" som vi faktiskt utsätter fågeln för. (Somliga sumphöns är så exalterade att de till och med fortsätter att spela under ringmärkningen, och det vill jag lova att de har SVÅR kraft i sin stämma!).

Ringmärkare Kaj Svahn. Foto: Olof Jönsson ©

Kornknarr, *Crex Crex*. Foto: Olof Jönsson ©

Vad gäller kornknarren är tillvägagångssättet i stort detsamma, med undantag för miljön. Knarrarna sitter oftast på torrare ängsmark där det är betydligt lättare att ta sig fram. Emellertid är det allt som oftast ett omfattande projekt att hitta fram till fåglarna utan att beträda odlad mark. Eftersom vi alltid håller oss i kanten av odlingar måste vi ofta gå kilometerlånga omvägar för att komma fram till knarren i fråga. Somliga gånger måste också fångstförsöket avbrytas då det visar sig att fågeln sitter ute i ett odlat fält, de är nämligen inte lätta att locka ut från den vegetation de valt att sitta i. Diken och taggträdar är andra besvärliga hinder som ska force-ras (oftast samtidigt som otaliga myggor biter en sönder och samman), så nog går det åt en del kraft även i denna verksamhet. Väl framme vid knarren bru-

kar det emellertid gå betydligt lättare än med sumphönsen, lite beroende på vilken tid på året man kommer. Lättast är det när de är precis nyanlända och är igång med att "muta in" sina revir. Det brukar inte ta många sekunder av bandspelarskrän innan knarren kommer löpandes (vilket ser fantastiskt komiskt ut). Inget tycks hindra dem, de springer gärna upp i famnen på den sittande ringmärkaren eller ställer sig uppe på bandspelaren och knarrar i kapp. Skulle detta misslyckas finns också möjligheten att sätta upp ett slöjnet mellan bandspelaren och knarren vilket brukar ge ett snabbt resultat. Kommer man lite senare på säsongen när de är mer hemmastadda är det betydligt svårare och man måste nästan alltid använda nät för att bli framgångsrik.

Biotopsval

Som ovan nämnt vill sumphönsen ha det riktigt blött för att trivas. Det är därför ingen överraskning att det är lokaler som Åby ängar, Isternäset, Hammarsjöns strandängar och Egeside träsk som brukar locka till sig arten. Oftast är det starmader just innanför vasskanten som favoriseras före exempelvis ren vass eller blötängar med lägre vegetation. Denna yta, (den s.k. blå bården) är extremt viktig för många arter, exempelvis ärta och flera arter vadare, både för födosök och häckningsaktiviteter, och det är alltså av största vikt att sådana ytor bevaras i vattenriket! Kornknarren är något mer varierad i sitt val av biotop. Det ska vara torrare ängsmark, men typen av vegetation verkar inte ha särskilt avgörande betydelse så länge som den är tillräckligt hög. Det viktigaste verkar vara att det finns något i närheten som deras läte kan studsa mot, en trädunge, ett buskage, en trädridå eller ett enstaka större träd, bara det är något. Ingen av knarrarna jag hört i Skåne har suttit mitt ute på ett större öppet område. Detta kan förklara varför man så ofta kan stå och tveka på vilket håll knarren hörs ifrån, samt hur många knarrar som egentligen hörs. En klar favoritbiotop verkar faktiskt vara energiskog! I kanten av eller i en glänta i en energiskog finns ofta lite högre gräs och örter som knarrarna kan gömma sig i, samtidigt som energiskogen fungerar som ljudförstärkare. Somliga av knarrarna sitter till och med mitt inne i en buske, någon halvmeter upp när de spelar. Andra favoritmiljöer är åkrar som ligger i träda och som övertagits av kväveälskande arter som älgört, hundkex, nässlor och tistlar. Denna täta och ganska höga vegetation verkar vara mycket uppskattad som gömställe för en

kornknarr. (Ringmärkare däremot hörs ofta förbanna nässlornas elaka bett). En enda av knarrarna i nordöstra Skåne som jag lyssnat på har suttit ute i ett rågfält som det gamla namnet "rågrepa" antyder att de skulle gilla. Å andra sidan har jag inte noterat en enda i ett kornfält... Att kornknarrarna väljer denna typ av biotop ser jag som mycket positivt, inte bara för att det innebär att vi kan komma åt dem utan att ödelägga några odlingar utan framförallt för att det innebär att eventuella häckningsförsök kan fortskrida utan risk för att ägg eller ungar hamnar i en skörde-tröska eller i en höbal. Kornknarrar som väljer att inleda häckningsförsök i slättevallar e. dyl. är nog ganska chanslösa med tanke på tempot i det moderna jordbruket. De hinner helt enkelt inte genomföra häckningen innan det är dags för slätter.

Populationsutveckling

Årligen sedan 1976 har Nordöstra Skånes Fågelklubb sammanställt årsrapporter över fågelobservationer i rapportområdet som omfattas av Kristianstad och Bromölla kommuner. Problemet med detta material, liksom med allt annat motsvarande för Skåne, Sverige och de flesta andra platser, är att eftersom antalet fågelskådare ökat kraftigt samtidigt som fältbestämningsskunkaperna såväl som de tekniska hjälpmedlen blivit fantastiskt mycket bättre efterhand så blir en jämförelse mellan åren ganska orättvis. Emellertid är det ändå ett unikt material och tar man dessa omständigheter i beaktande kan det ändå vara relevant med en tillbakablick över kornknarrens och den småfläckiga sumphönans beståndsutveckling i nordöstra Skåne med utgångspunkt i detta material.

Således visas nedan diagram över antalet rapporterade småfläckiga sumphöns och kornknarrar mellan 1976 och 2007 i Kristianstad och Bromölla kommuner. Se diagram 1 och 2

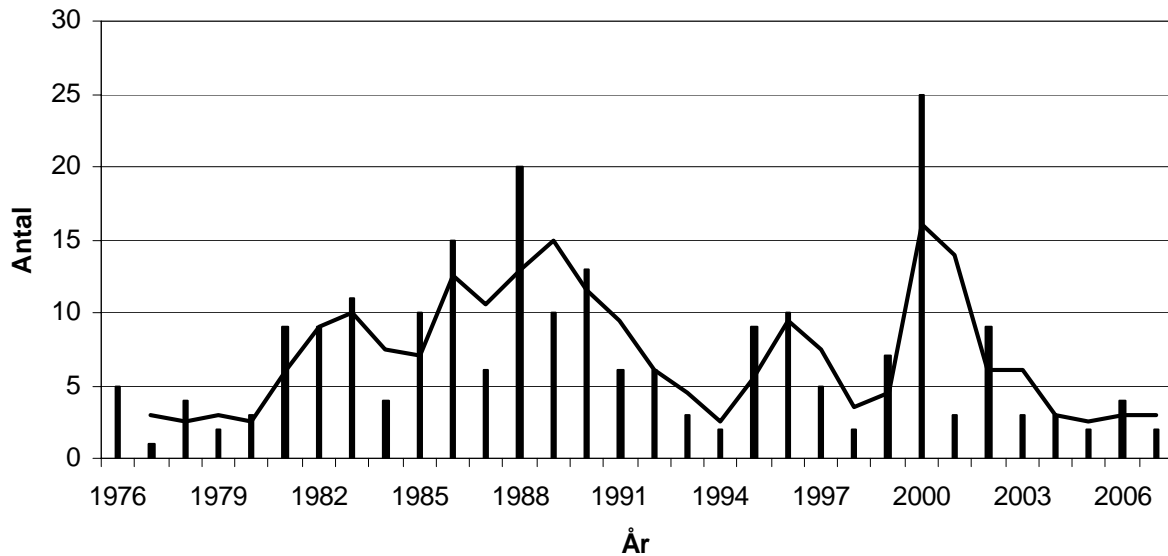

Diagram 1: Spelande småfläckiga sumphöns i nordöstra Skåne 1976-2007

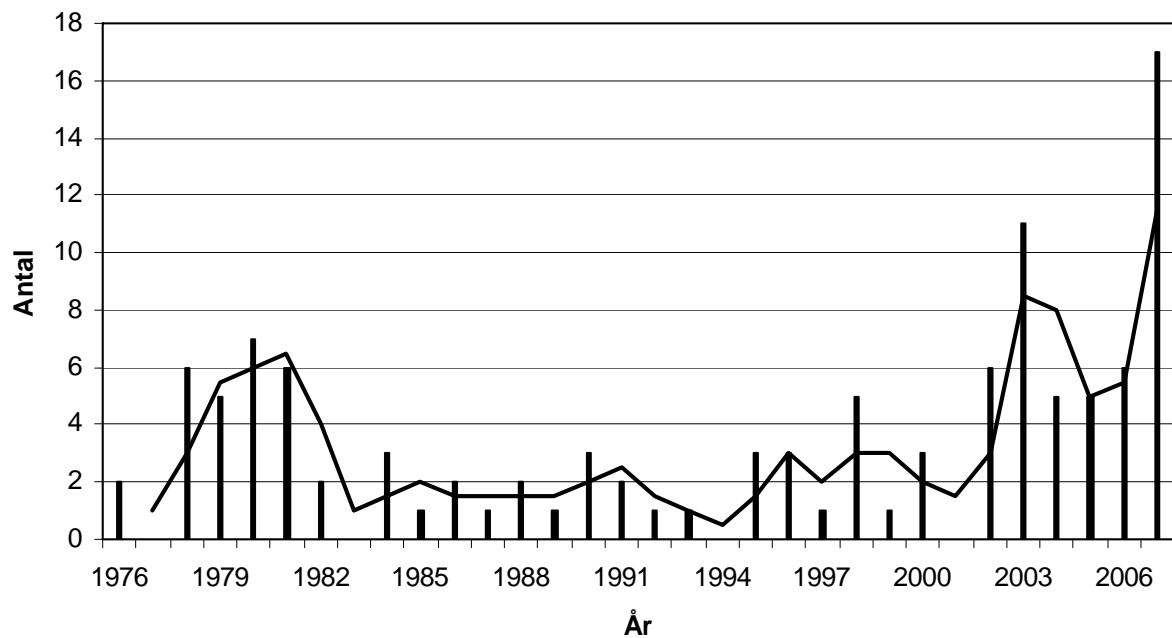

Diagram 2: Spelande kornknarrar i nordöstra Skåne 1976-2007

Vad som ytterligare problematiserar en sådan här redovisning är de aktuella arternas rörlighet vilket kommer att redogöras närmre för längre ner. Ifall det rapporteras småfläckig sumphöna från 10 olika lokaler vid Hammarsjön under en säsong så kan det handla om allt mellan 1 och 20 individer som är inblandade. Ringmärkning har nämligen visat att samma individ kan dyka upp på flera olika lokaler med aldrig så litet mellanrum i tid, samtidigt som den ursprungliga lokalen kan visa sig hysa en helt ny individ. I beräkningarna ovan har detta tagits i beaktande varför de är ganska försiktiga. Här bör det nämnas att rapportering av de aktuella arterna är undermålig i vårt område liksom på många andra lokaler. En rapport av typen "Kornknarr 1 ex. spelande Åhus kärr 29/5" är i sammanhanget fullständigt meningslös och bortses helt från när den lokala resp. den regionala rapportkommittén gör sina sammanställningar. Rapporten måste innehålla uppgifter kring exakt var fågeln befinner sig så att den kan separeras från en individ som sitter exempelvis 500m längre österut på samma lokal. Med mer precis rapportering kan vi komma betydligt närmre det verkliga antalet knarrar och sumphöns som förekommer i vårt område!

Näväl, vad vi kan utläsa från dessa diagram är alltså att den småfläckiga sumphönan har fluktuerat kraftigt från år till år, med tydliga toppar kring decennieskiftena men att antalet de senaste åren legat stabilt på en mycket låg nivå, med endast knappt en handfull individer från 2003 och framåt. Anledningen till detta kan vi naturligtvis bara spekulera i. För kornknarrs del ser vi en kraftig ökning under 2000-talet efter

att den legat på en ganska stabil låg nivå (1-5 ex årligen) under 1980- och 1990-talen.

Uppträdande/Beteende

De första småfläckiga sumphönsen anländer kring mitten av april, då de stundtals kan höras spela även mitt på ljusa dan. Somliga fåglar hörs endast spela någon enstaka kväll varefter det blir knäpptyst. Huruvida det handlar om rastare som snabbt drar vidare när de inte hittar en partner eller om det rör sig om etablerade häckare som spelar lite när de just kommit tillbaks till sin häckplats men som därefter lägger all sin energi på häckningen är omöjligt att veta, men det finns ingenting som tyder på det senare. Andra individer spelar för full hals långt in i juli och dessa bör rimligen vara individer som inte hittar någon partner men som fortsätter oförtutet ändå. Vad vi däremot kan säga utifrån ringmärkningen är att sumphönsen är rejält rörliga under spelperioden. En fågel som ringmärkts en kväll kan mycket väl dyka upp på en helt annan lokal någon dag senare. Ibland kan man till och med höra spelande sumphöns flyga förbi i natthimlen! Det är därför oerhört vanskligt att säga hur många individer som faktiskt är inblandade under en säsong. Ett mönster som har börjat framträda är att det hörs spelande småfläckig vid Åsums ängar tidigt på säsongen och att det senare rapporteras om en spelande fågel vid Stena metall. Då är det emellertid tyst vid Åsums ängar. Ännu något senare hörs sumphönevisslingar vid Hovby ängar, men då är det tyst vid de båda tidigare lokalerna. Detta kan bero på att en och samma fågel turnerar mellan de olika lokalerna i hopp om att förr eller senare

hitta en partner. Dyker det sen plötsligt upp en fågel vid Viby äng är det oerhört svårt att säga ifall det handlar om en ny individ eller om en och samma fågel har bytt sida av Hammarsjön. Ifall två fåglar hamnar på samma lokal är det däremot betydligt vanligare att de blir sittande. De eggas varandra och fortsätter att spela i kör våren igenom.

Jag vill härvid åter komma med en uppmaning till nattlyssnarna i nordost. Det är av mycket stort värde ifall man har möjlighet att lyssna av så många lokaler som möjligt under samma natt, och både positiva och negativa rapporter är av intresse! Det är också högtintressant med mer specifika detaljer kring varje observation. Var exakt har observatören befunnit sig, och från vilket håll hördes fågeln? Rapporter om spelande fåglar i området Hercules/Håslöv är särskilt svåra att reda ut. Sumphönsen hörs LÅNGT, och de befinner sig nästan alltid betydligt längre bort än man tror när man hör dem. Rapporter om spelande fåglar vid Viby äng kan mycket väl vara identiska med rapporter från Håslövs ängar ifall fågeln sitter någonstans mitt emellan. Således är en rapport som ”1 ex. spelande, Håslövs ängar” ganska meningslös medan ”1 ex. spelande Parkeeringen, Håslövs ängar (Lät från öster)” och ”1 ex. spelande Fågeltornet, Håslövs ängar (Hördes från NV)” är guld värda.

Kornknarren anländer som sagt huvudsakligen i andra halvan av maj samt i början av juni. De spelar sedan mer eller mindre intensivt fram till slutet av juni varefter de blir ganska tystlåtna. Efter ett par veckor, in i halva juli, blir de sedan åter mer aktiva och spelar ganska intensivt i ytterligare en period. Somliga fortsätter till och med en bit in

i augusti! Dessa två spelperioder är ganska svårtydda. En förklaring skulle kunna vara att de inleder häckningsförsök och därför tystnar. När sedan häckningen är överstökad, (alternativt har blivit spolierad), sätter de igång igen och gör ett nytt försök. En alternativ förklaring är att det kommer in nya fåglar fram i juli. Det kan röra sig om fåglar som fått sina häckningar spolierade på annat håll, (t.ex. i samband med slätter på andra sidan Östersjön) och därför söker upp nya marker att pröva lyckan på. Liksom sumphönsen (och för den delen vaktel och rimligen långt fler andra arter) är knarrarna mycket rörliga under säsongen. En fågel som ringmärktes vid Tolebäcken (Egeside) i början av juni 2005 kontrollerades exempelvis några veckor senare längs Kärrfästevägen (Åhus kärr). Kornknarren verkar vara ganska sällskapssjuk. Landa det en fågel på ett fält dröjer det ofta inte länge förrän det dyker upp en till, och sedan ytterligare en. Ibland kan man till och med märka att de blir fler under en och samma natt, det börjar med att en drar igång på kvällen och sen fram på morgonkvisten är de plötsligt 4 ex. på samma lokal. Även kornknarren hörs väldigt långt och ofta är det omöjligt att avgöra exakt var de sitter förrän man har kommit ända fram till dem. (Jag har åtskilliga gånger gissat kilometer fel!).

Det är en ganska märklig upplevelse att se en kornknarr på nära håll. De närmar sig oftast lite försiktigt, springer hit och dit några meter bort kvickt som en blix och spanar misstänksamt fram mellan grässtråna, men när de väl kommit fram blir de extremt upphetsade och ställer sig ofta och skriker uppe i ringmärkarens knä eller på bandspelaren. De utstöter stundom även andra

Småfläckig sumphöna, *Porzana porzana*. Foto: Olof Jönsson ©

ljud än det välkända spellätet, kvidande, pipande nästan grymtande läten. Kroppsbyggnaden liknar mest en dinosauries. De har väldigt kraftiga lår och använder dem gärna till att utdela elaka sparkar. Vingarna är väldigt runda och ser verkligen inte ut att vara gjorda för några längre flygturer. Kroppen är så tung och kompakt att de får flaxa för kung och fosterland för att ta sig någonstans. Och med denna utrustning tar de sig hela vägen till Afrika en gång om året!

Resultat

Nå, vad har vi då kommit fram till med ringmärkningen? Om inte annat så har vi lärt oss att knarrar och sumphöns är extremt oberäkneliga djur. De är som sagt väldigt rörliga så det är princip omöjligt att veta vad det är för individ

som hörs på en lokal vid ett givet tillfälle, även om där hörts en individ från exakt samma plats i en månads tid. Det faktum att området mellan Egeside och Friseboda blivit ett säkert tillhåll för kornknarr gjorde oss initialt ganska övertygade om att det handlade om samma fåglar som kom tillbaka år från år. Vi blev emellertid ganska snabbt varse att så inte alls var fallet. På flera lokaler återkom vi till exakt samma buske eller nästan exakt samma yta på ett fält efter ett år, fast övertygade om att få läsa av en ring från förra året, bara för att upptäcka att en ny individ tagit platsen i besittning. Ganska makalöst egentligen, men det måste vara så att vissa platser har särskilt goda förutsättningar för arten i fråga, varför olika individer kan lockas till exakt samma plats från år till år. Totalt har vi ringmärkt

37 kornknarrar och 7 småfläckiga sumphöns mellan Åby ängar i norr och Friseboda i söder mellan 1997 och 2007. Av dessa har en enda individ återfångats påföljande år! Denna mycket glädjande kontroll gjordes sommaren 2006 och rörde sig om en kornknarr som ringmärkts på exakt samma plats längs Kärrfästevägen föregående år. (För Skånes del är motsvarande siffror 128 märkta kornknarrar med 2 mellanårskontroller resp. 21 märkta småfläckiga sumphöns där en fågel har fångats 3 år efter varandra). Tyvärr har denna ringmärkning inte renderat några återfynd från rast- eller övervintringslokaler!

Det mycket goda kornknarrsåret 2007 hade vi tyvärr starkt begränsade möjligheter att ägna oss åt ringmärkning och endast 3 fåglar försågs med ring (samtliga vid ett och samma tillfälle). Vi fortsätter dock arbetet ytterligare några år och hoppas på fler återfångster. Utifrån ringmärkningen skulle man preliminärt kunna säga att det inte verkar troligt att vi har ett häckande bestånd av kornknarr som återkommer år efter år. Å andra sidan har knarrarna fortsatt att bli fler och fler i nordöstra Skåne (och framförallt i det nya "kärnområdet" kring Åhus kärr) de senaste åren, vilket inte är trenden för övriga Skåne och detta skulle kunna indikera att ungfåglar från lyckade häckningar återkommer till häckplatsen och dess närområde.

Vad gäller småfläckig sumphöna ser det mycket dåligt ut och tills vidare ser vi ingen mening med att fortsätta arbetet med den arten, den är helt enkelt allt för ovanlig. Det är det föga troligt att dessa enstaka fåglar utgör ett häckbestånd och hur som helst känns det olustigt att bedriva den här typen av verksamhet på ett så litet bestånd.

Tack

Avslutningsvis vill jag rikta ett stort TACK till Peter Olsson som inte bara startat och fått mig intresserad av det här projektet utan som också genom sömnlösa nätter och otaliga bilresor genom Skåne möjliggör dess genomförande. Densamme tackas även för sin vakna iakttagelseförmåga, det är han som dragit de flesta av ovanstående slutsatser, medan jag mer deltagit som ringmärkningsassistent. Ytterligare ett stort tack riktas till den framlidne Erik Schönbeck som genom skapandet av sin minnesfond delvis finansierat projektet. Tack även till styrelsen för Nordöstra Skånes Fågelklubb som beslöt att tilldela mig ett stipendium från minnesfonden. Och sist men inte minst, tack till dem som medverkat till att genomföra alla de svettiga ringmärkningspassen, främst Olof Jönsson som jag och Peter tillbringat otaliga nätter med i nordöstra Skånes mest myggiga, blöta och nässliga partier men även bl.a. fadern Göran Svahn och vännen Fredrik Lysell.

Kaj Svahn, Henrik Smithsgatan 8 B, 21156 Malmö